

- ☼ שם המחקר : השפעת שימוש באסטרטגיות של תקשורת תומכת על הקשר הדיאדי בין המטפל הראשוני לפעוט עם איחור התפתחותי ועם לקות תקשורתית כפי שבא לידי ביטוי במודל התקשורת הדיאדי
  - ☼ רשות המחקר : החוג לחינוך מיוחד, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה
  - ☼ שנה : 2012
  - ☼ מס' קטלוגי : 58
  - ☼ שמות החוקרים : ד"ר ד"ר אורית חצרוני
- המחקר נערך עם עדי נאמן ובוצע כחלק מעבודת הדוקטורט

תקציר המחקר

תקציר

מחקר זה מתמקד בקשר הדיאדי בין פעוט עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית להוריו או מטפל ראשוני אחר והשפעת תכנית הדרכת הורים בנושא תקשורת תומכת וחליפית (תתי"ח) על קשר זה. לקשר הראשוני של הפעוט עם מטפלו הראשוניים משקל רב בהנחת היסודות להתפתחות תקשורת ושפה (Schertz & Odom, 2004; Trivette, 2003). זאת מאחר והתקשורת מתפתחת מתוך יחסי גומלין עם הסביבה (Gowlett, 1994). במצב של התפתחות תקינה, לומד הפעוט דרך אינטראקציה עם הסביבה את כללי הבסיס של התקשורת והשפה. בקרב פעוטות עם לקויות שונות תהליך זה הינו מורכב. די בפגיעה באחד התחומים הדרושים לתהליך בכדי להפוך את רכישת התקשורת והשפה למשימה סבוכה ואף בלתי אפשרית (Bernstein & Tiegerman, 1993; Owens, Metz, & Farinella, 2010).

השותפים התקשורתיים הראשוניים של הרך הנולד הם מטפלו הראשוניים, ואכן ניתן לומר כי הקשר בין הורים וילדם הינו רב ממדי ובעל חשיבות רבה להתפתחותו. קשר זה מניח את אבני היסוד להתפתחותו התקשורתית, הרגשית, החברתית והקוגניטיבית של הפעוט (Bates, 1999; Frankel & Bates, 2006; Laible & Song, 1990). חוקרים רבים בחנו את חשיבותו של קשר ראשוני זה והגדירו אותו כדיאדה (לדוגמא : Kelley et al., 1983; Emde & Harmon, 1982; Frankel & Bates, 1990; Ainsworth, 1979). הדיאדה, היא אחת הדרכים לבחון את מהות הקשר הראשוני בין הורה לילד (Emde, Wolf & Oppenheim, 2003). מחקר דיאדי בוחן באופנים שונים, את תכונות האינטראקציה התקשורתית בין שני השותפים.

מחקרים אשר בחנו את נושא הדיאדה יוצאים מתוך הנחה כי קשרים דיאדים בין אם לילדה הינם בעלי חשיבות באשר לממדי התפתחות קשר, קיום אינטראקציות וסוגי ההתקשרות ביניהם (לדוגמא: Birngen, Emde, Campos & Appelbaum, 1995; Schertz & Odom, 2004; Trivette, 2003). המחקר הנוכחי מתמקד בהבנת ייחודו של התהליך התקשורתי בדיאדה בין הורה לפעוט עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית. בחינת הנושא התקיימה תוך שימוש במודל לייצוג דיאדת התקשורת. מודלים מספקים מסגרת ונקודת מבט ממנה ניתן לבחון בעיות וכן מספקים בסיס לבניה ולבחינה של תכניות התערבות (Sanders, 1976). קיימים מספר מודלים המייצגים תהליכי תקשורת דיאדים, אך הם מוגבלים ביכולתם לייצג תקשורת דיאדית בין הורה לפעוט לקויי תקשורת (Berlo, 1960; Lloyd, Quist, 1976; Windsor, 1990; Sanders, 1976). לשם כך פותח מודל התקשורת הדיאדית, המחבר בין מודלים קיימים המתארים דיאדה ותקשורת ובעל יכולת לתאר את הקשר הייחודי בין הורה לפעוט בעל לקות תקשורת (Berlo, 1960; Lloyd, et al., 1990; Sanders, 1976). מחקר זה מתמקד בהבנת הקשר הדיאדי בין פעוט עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית להוריו כפי שבא לידי ביטוי בסביבה הטבעית תוך שימוש במודל להבנת התהליך ולפיתוח תכנית התערבות.

מטרת המחקר הייתה לבחון את מודל התקשורת הדיאדית ביכולתו לייצג דיאדות בקרב הורים ופעוטות עם וללא איחור התפתחותי ולקות תקשורתית. לאחר אישוש המודל המוצע, נבחנה היכולת לממשו כחלק מתהליך הדרכה העושה שימוש באסטרטגיות וכלים של תת"ח. בחלקו הראשון של המחקר נבחן מודל התקשורת הדיאדית על ידי השוואה בין שש דיאדות בקרב הורים ופעוטות בגילאי שנה עד שנתיים עם ובלי איחור התפתחותי ולקות תקשורתית. במהלך מחקר זה בוצעו תצפיות וידאו על שתי קבוצות של שש דיאדות בין אמהות לפעוטות עם ובלי איחור התפתחותי ולקות תקשורתית. משך הצילום לא עלה על 20 דקות וכלל סיטואציות של משחק חופשי בין האם לפעוט. האם התבקשה להתנהג באופן טבעי עם ילדה בסביבה הטבעית של ביתם. המידע שתועד, קודד ונותח על פי מודל התקשורת הדיאדית תוך שימוש בסטטיסטיקה תיאורית ועל ידי הצבת התוצאות באופן ויזואלי במודל עצמו.

לבחינת ההבדלים בין הדיאדות נערכה השוואת ממוצעים ובחינת הבדלים בין הקבוצות (Mann-Whitney).

נמצא הבדל משמעותי בין מבנה הדיאדות במספר המסרים הכולל (שיזמו ההורה והפעוט גם יחד) המועברים לדקה ($p=0.025$). בדיאדה בין הורה לפעוט בעל התפתחות תקינה מועברים יותר מפי

שניים מסרים לדקה (23.28) בהשוואה לדיאדה בין הורה לפעוט עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית (9.1). כמו כן נמצא הבדל מובהק במספר המסרים התקשורתיים אשר מהווים משוב לפעוט מתוך סך כל המסרים שמעביר ההורה. על פי תוצאות המחקר, הורים לפעוטות עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית מגיבים פחות לסימני התקשורת של ילדם. באשר למסרים המועברים על ידי הפעוט, קיים הבדל מובהק בין הדיאדות באשר למספר היוזמות התקשורתיות ($p=0.04$) כמו גם למסרים המהווים משוב להורה ($p=0.01$).

מתוצאות חלקו הראשון של המחקר עולה כי קיים הבדל מובהק בין הדיאדות אשר בא לידי ביטוי ויזואלי ברור גם בעת הצבתו במודל התקשורת הדיאדית. דיאדות בקרב הורים ופעוטות בעלי התפתחות תקינה הן בעלות סגנון שוטף (smooth-flowing style) המאופיין בתדירות הופעת והעברת מסרים תקשורתיים גבוהה (Harrist & Waugh, 2002). סגנון זה מאופיין בתדירות הופעת והעברת מסרים תקשורתיים גבוהה, כאשר כ-70% מהמסרים שהועברו על ידי הפעוט זוהו וקיבלו משוב על ידי האם, ו-40% מהמסרים שהועברו על ידי האם זוהו וקיבלו משוב מהפעוט. הדיאדה מאופיינת ביציבות לכל אורכה, מתקיימות כ-23 העברות מסרים ותגובות לדקה בממוצע. המאופיינות באחידות באשר לכיווניות המסרים בין האם לפעוט ולהפך.

לעומת זאת, דיאדות תקשורת בקרב הורים לפעוטות עם איחור התפתחותי ולקויות תקשורת הינן בעלת סגנון מקוטע (disjointed style) המאופיין בתדירות נמוכה של הופעת והעברת מסרים תקשורתיים ובהפסקות רבות (Harrist & Waugh, 2002). כ-35% מהמסרים המועברים על ידי הפעוט קיבלו משוב על ידי האם וכ-20% מהמסרים שהועברו על ידי האם קיבלו משוב על ידי הפעוט. משך רצף העברת מסרים הינו דל והקצב הממוצע של העברת מסרים לדקה הינו חמישה מסרים לדקה. הדיאדה מאופיינת בכיווניות לא אחידה של מסרים בין האם לפעוט ולהפך.

כאשר נערכת השוואה בין הדיאדות, עולה כי השוני בין הדיאדות מתמקד בעיקר בקצב העברת המסרים התקשורתיים בין השותפים לדיאדה וביכולתם לזהות ולהגיב למסרי השותף התקשורתי. בבחינת מספר המסרים של ההורה אשר מתקיים כמשוב למסרי הפעוט נראה כי קיים הבדל מהותי, כאשר מרכיב המשוב לפעוט במסרים התקשורתיים של הורים לפעוטות בעלי איחור התפתחותי ולקויות תקשורת היה קטן משמעותית (כ-10%) מזה של הורים לפעוטות ללא לקות תקשורתית (כ-60%). יתכן כי נתון זה נובע

מהתפיסות בהם מחזיקים הורים לגבי מידת ההבנה של ילדם, ורמת הכוונה התקשורתית העומדת מאחורי המסרים התקשורתיים שלו (Stephenson, Parrila, Georgiou & Kirby, 2009).

נמצא כי פעמים רבות ההורים לא פרשו את התנהגות ילדם כהתנהגות תקשורתית או כזו שעומדת מאחוריה כוונה כלשהי. הורים המתקשים בזיהוי צרכים של פעוטות עם לקות תקשורתית מדווחים על שינוי מהותי בתחושת ההבנה שלהם את ילדם לאחר הדרכה מתאימה (Matthews-Somerville & Cress, 2005). שימוש במודל התקשורת הדיאדית המאפשר תצוגה ויזואלית של האינטראקציות בין ההורה לילדו יכול לחדד את הבנת ההורים באשר לתבניות התקשורת בהם הם משתמשים ובכך לסייע לשיפורה. ייתכן כי על ידי שימוש במודל התקשורת הדיאדית בעת ביצוע התערבות בתחום התקשורת בקרב דיאדות של הורים ופעוטות בעלי איחור התפתחותי ולקויות תקשורת ניתן יהיה לבחון בעזרת המודל את ממדי השינוי המתרחש עקב ההתערבות.

מתוצאות חלקו הראשון של המחקר, עולה כי מרכיב המשוב לפעוטות בעלי לקות תקשורתית ואיחור התפתחותי היה קטן משמעותית בהשוואה למתרחש בדיאדה בין הורה לפעוט בעל התפתחות תקינה. מידע זה הוביל להבנה כי ניתן על מנת לסייע לקידום התקשורת של הפעוט בעזרת כלים ואסטרטגיות של תת"ח, יש לקיים הדרכת הורים מותאמת המבוססת על מודל התקשורת. מטרת ההדרכה הינה לסייע להורים לפרש את הכוונה התקשורתית של ילדם, כמו גם לשנות את התפיסות בהם מחזיקים ההורים לגבי רמת ההבנה של ילדם ובכך לשפר את התקשורת בדיאדה (Stephenson, et al., 2009).

בחלקו השני של המחקר נבחנה השאלה האם ניתן לשפר את התקשורת בדיאדה בין הורים לפעוטות עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית על ידי שימוש בהדרכה המבוססת על מודל התקשורת הדיאדי עם שימוש באסטרטגיות של תת"ח? בחינה זו התבצעה באמצעות השוואה בין שתי קבוצות דיאדות להורים לפעוטות בגילאי שנה עד שנתיים עם איחור התפתחותי ולקות תקשורתית (N=30), קבוצת ההתערבות עברה הדרכה מבוססת מודל בנושא אסטרטגיות לתמיכה וקידום התקשורת עם הפעוט לקראת התאמה של תת"ח. במהלך מחקר זה בוצעו תצפיות וידאו על שתי הקבוצות. משך הצילום לא עלה על 20 דקות וכלל סיטואציות של משחק חופשי בין האם לפעוט. האם התבקשה להתנהג באופן טבעי עם ילדה בסביבה הטבעית של ביתם. תצפיות הוידאו תעדו את הדיאדות לפני ואחרי ההתערבות, כמו כן נעשה שימוש בצילומי הוידאו שצולמו לפני ההתערבות במהלך ההדרכה ככלי לשיקוף המתרחש בדיאדה בפני ההורים. בקבוצת הניסוי ניתנה במהלך ההתערבות הדרכה המבוססת על מודל התקשורת הדיאדית לכל

משפחה ובסופו הושאר כלי תתי"ח לשימוש ראשוני, אשר הותאם בתהליך משותף בהתאם לצרכי הילד ומבנה המשפחה. לאחר מכן נבחנה השפעת ההדרכה והשימוש באסטרטגיות ובכלים על הקשר הדיאדי בין ההורה או המטפל הראשוני לפעוט בהתאם למודל התקשורת הדיאדית. הקבוצה השנייה, שימשה כקבוצת ביקורת וקיבלה הדרכה בנושא עיסוי תינוקות. מהלך איסוף הנתונים היה זהה בשתי הקבוצות.

מתוצאות חלקו השני של המחקר עולה כי בקבוצת הניסוי, אשר עברה את ההדרכה המבוססת על

מודל התקשורת הדיאדית, חלה עלייה של כמעט פי שניים במספר המסרים הכולל בדיאדה לאחר ההתערבות, מ- 13.51 מסרים לדקה טרם ההתערבות, ל - 23.01 מסרים לדקה לאחר התערבות. נתון זה הינו מובהק סטטיסטית ($sig = 0.000***$). כמו כן, חל שינוי חיובי מובהק ($sig = 0.000***$) במספר המסרים שזים ההורה (מ- 8.79 ל- 13.5 מסרים לדקה), ובמספר המסרים שזים הפעוט (מ- 4.7 ל- 8.9 מסרים לדקה). מספר המסרים שיזמו גם ההורה וגם הפעוט כמשוב למסר של האחר יותר מהכפיל את עצמו. בנוסף חל שינוי במספר המסרים הכולל המועבר בדיאדה. חלה ירידה באחוז המסרים של ההורה מכלל הדיאדה לעומת עלייה באחוז המסרים של הפעוט. כלומר שחלה ירידה בדומיננטיות של ההורה בדיאדה. חל שינוי חיובי גם באחוז המשובים מתוך כלל המסרים של כל אחד מהמשתתפים בדיאדה.

לאור תוצאות המחקר ניתן לומר כי תכנית התערבות הכוללת שימוש בהדרכת הורים המבוססת על

מודל התקשורת הדיאדית מסייעת באופן משמעותי לשיפור יכולת ההבנה של ההורה את היוזמות התקשורתיות של הפעוט, ועל ידי כך נותנת מקום לביטוי יכולות התקשורת של הפעוט, ומכאן תורמת להבניית הקשר הדיאדי בינו לבין הוריו או מטפל ראשוני אחר. תקשורת תקינה מאופיינת באיזון בין שני המתקשרים באשר למספר המסרים המועברים, קרי היוזמות התקשורתיות, כמו גם לאחוז אותו מהווה המשוב מכלל המסרים שמעביר שותף תקשורתי אחד למשנהו (Harrist & Waugh, 2002; Kelley, et al., 1983; Yuasa, et al., 2010). מסקנה העולה ממחקר זה היא כי תכנית ההתערבות אשר הועברה במחקר זה, תרמה לקרוב הדיאדה לאיזון בהעברת המסרים התקשורתיים בין המשתתפים בדיאדה.

למחקר זה צפויה להיות תרומה בכמה מישורים:

חשיבות תיאורטית. בפיתוח מודל דיאדי ייחודי להורה או מטפל ראשוני אחר לפעוט עם איחור התפתחותי ו/או איחור התפתחותי ולקות תקשורתית ובהבנת המשמעות של מתן אסטרטגיות לפיתוח תקשורת בקרב פעוטות אלו; שימוש במודל מספק כלים להבנת הקשר בין מאפייני הלקות של הפעוט לסגנון הדיאדה שלו עם ההורה. בייצוג דיאדות במודל ניתן למפות את השפעת המאפיינים התפקודיים של כל אחד מהשותפים

בדיאדה על אופי התקשורת בה. על ידי שימוש במודל ניתן לפענח את הקשרים בין היוזמות התקשורתיות של ההורה לאלו של הפעוט כמו גם לקשר בין מספר המסרים שהועברו למספר המשובים שהתקבלו באשר לכל אחד מהשותפים בדיאדה.

חשיבות מעשית. ניתן להשתמש במודל זה לצרכי מחקר והדרכה, על ידי בחינת השינוי בדיאדה עקב תכנית ההתערבות. המודל מתאים לשימוש על ידי אנשי מקצוע לבחינת דיאדות כחלק מתכניות התערבות בגיל הרך לקראת התאמה של תת"ח. כמו כן ניתן להשתמש במודל ככלי להדרכה, על ידי שימוש במודל לייצוג דיאדות ניתן לקיים תהליכי רפלקציה אצל ההורה לשינוי ושיפור דרכי התקשורת עם הפעוט. שימוש לאורך זמן במודל יכול לאפשר שיקוף והתבוננות על תהליכי שינוי בדיאדה. ומתוך כך להסיק על אופני התקשורת בדיאדה. ניתן להקנות את השימוש במודל למשפחות ועל ידי כך לתרום ליצירת תנאים לתהליכים של התערבות מוקדמת ממוקדת משפחה, בסביבה הטבעית. הקניית המודל יחד עם אסטרטגיות של תת"ח להורים צפויה לתת בידם את הכוח לקיים שינוי בדיאדה, שינוי שאמור להשפיע באופן חיובי על התפתחות התקשורתית של הפעוט ומכאן גם על הדיאדה בינו לבין הוריו. מתן אסטרטגיות וכלים של תת"ח לפעוט צפוי למלא את החלל התקשורתי שנוצר בעקבות הלקות וייצור את התנאים לקיומה של דיאדה רצופה ויציבה. יש לצפות כי שימוש בתכניות התערבות מבוססות מודל התקשורת הדיאדית בשימוש באסטרטגיות של תת"ח יעודדו תכנון וביצוע של תכניות התערבות מוקדמות נוספות בתחום.

על מנת להעמיק את ההבנה בתחום מומלץ לקיים מחקרי המשך באשר ליעילות תכנית ההתערבות, נראה כי כדאי לקיים התערבות מסוג זה על מדגם גדול יותר של פעוטות, זאת על מנת לפענח את השפעת המשתנים השונים על ההבדל המובהק. לאור יעילות תכנית ההתערבות, כדאי לבחון אותה בטווח גילאים צעיר יותר. זאת, בשל העובדה כי התערבות מוקדמת ככל האפשר מומלצת לצימצום פערי בהתפתחות בקרב האוכלוסיה הנחקרת. כמו כן, מומלץ לבחון את יעילות התכנית באוכלוסיות אחרות בעלות לקויות תקשורת.